

Boekbesprekingen

Dekker, R. *De wetenschappelijke match, persoon-cultuur fit en loopbanen van vrouwelijke en mannelijke wetenschappers*

Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Amsterdam: Thela Thesis, 2000, 266 pp.
ISBN 90-5170-525-5

Het ontbreken van een goede aansluiting tussen de cultuur van de organisatie en de wensen en opvattingen van vrouwen over hun loopbaan zou een van de belangrijkste redenen kunnen zijn voor de geringe doorstroom van vrouwen naar hogere functies. Niet alleen hebben organisaties de neiging om die mensen aan te trekken die passen bij de bedrijfscultuur, ook de vrouwen zelf zullen liever in een organisatie werken die aansluit bij hun eigen waarden en opvattingen. Vrouwen vermijden daarom die organisaties die niet aan dat criterium voldoen, of stromen uit als de organisatiecultuur blijkbaar niet bij hun opvattingen aansluit.

Of deze slechte aansluiting, omschreven als 'persoon-cultuur fit', ook voor de geringe doorstroom van vrouwen in de universiteit zorgt, is onderzocht door Roelien Dekker. Het onderzoek maakt deel uit van het onderzoeksproject 'Loopbaanbeleid en Emancipatieprocessen' van de Universiteit Utrecht.

De resultaten van het onderzoek zijn niet verrassend – dat zijn onderzoeksresultaten zelden – maar wel zeer belangrijk. Ze bevestigen wat wij al vermoedden. Er blijkt inderdaad dat de organisatiecultuur van de universiteit minder goed aansluit bij de waarden en opvattingen van vrouwen. Ook bevestigt dit onderzoek dat

een betere persoon-cultuur fit de kans op uitstroom uit de organisatie verkleint. Ook dat resultaat is niet verrassend en sluit aan op eerder onderzoek naar de oorzaken van de hogere uitstroom van vrouwen uit de universiteit (Portegijs, 1998). Bovendien laat het onderzoek zien dat de persoon-cultuur fit voor een belangrijk deel de loopbaanverschillen tussen vrouwelijke en mannelijke respondenten verklaart. De resultaten van het onderzoek ondersteunen de resultaten van eerder onderzoek dat erop wijst dat bij een betere persoon-cultuur fit de kans op doorstroom naar een hogere functie groter is, de arbeidstevredenheid en betrokkenheid van werknemers groter is en zij minder snel de organisatie verlaten.

Er is voor dit onderzoek een indrukwekkend groot aantal mensen bevraagd, zowel huidige personeelsleden, als vertrokken personeelsleden van de Universiteit Utrecht. Er is bovendien een indrukwekkend aantal gegevens van deze 1880 respondenten verzameld. In totaal achttien bladzijden vragenlijst. Er zijn vragen over de verschillende functies die de respondenten hebben uitgeoefend en factoren als arbeidstevredenheid, ambitie en betrokkenheid bij het werk. Daarnaast zijn gegevens gevraagd over individuele kenmerken van de respondenten en kenmerken van de organisatie waar de respondenten werken. De persoon-cultuur fit, de overeenstemming tussen de organisatiecultuur en de persoonlijke waarden en kwaliteiten van werknemers is gemeten aan de hand van items die betrekking hebben op culturele praktijken binnen een organisatie en items die betrekking hebben op criteria voor bevordering binnen een organisatie.

De grote hoeveelheid data en de daarop uitgevoerde grote hoeveelheid analyses zijn zoals gesteld indrukwekkend, maar vormen tegelijkertijd het probleem van deze dissertatie. Alles blijkt met alles samen te hangen. Uiteraard is ook die constatering niet nieuw. En uiteraard is het noodzakelijk om bij het zoeken van verklaringen andere verklaringen uit dan wel in te sluiten. Maar daardoor raakt de lezer het doel van het onderzoek, namelijk bewijzen dat de persoon-cultuur fit een belangrijke invloed heeft op de loopbanen van mannelijke en vrouwelijke wetenschappers, af en toe kwijt. Ik denk dat het het onderzoek en de resultaten van het onderzoek ten goede zou zijn gekomen als de centrale hypothese ook werkelijk centraal had gestaan in de beschrijving van de resultaten.

De verwarring door de hoeveelheid analyses wordt nog groter doordat sommige factoren zowel direct als indirect van invloed blijken te zijn op de loopbanen. Zoals gesteld is de persoon-cultuur fit de overeenstemming tussen organisatiecultuur en de waarden en opvattingen van de werknemer. De organisatiecultuur maakt dus deel uit van het begrip persoon-cultuur fit. Onderzocht is de invloed van deze fit op de loopbaan maar ook de invloed van de organisatiecultuur op de loopbaan. Ik kan me voorstellen dat dan niet alleen de lezer in de war raakt, maar ook de resultaten met elkaar in de war raken.

Deze problemen doen echter niet af aan de grote waarde van het onderzoek. De resultaten bevestigen eerder onderzoek maar nu toegepast voor de universitaire situatie, ze geven aanleiding tot verder onderzoek en – zeker niet onbelangrijk – leiden tot aanbevelingen voor wetenschappelijk-personeelsbeleid.

Barbara van Balen

Sengers, G., *Vrouwen en demonen. Zar en korangenezing in hedendaags Egypte.*

Amsterdam: Spinhuis, 2000, 262 pp.
ISBN 90-5589-1657

De arabiste en cultureel antropologe Gerda Sengers stelt in dit interessante proefschrift bezetenheid van vrouwen in hedendaags Egypte centraal. Zij wil de betekenis van bezetenheid achterhalen en onderzoeken wat dit te maken heeft met het vrouwenlichaam. Tevens wil zij te weten komen of bezetenheid door vrouwen als manipulatieve strategie wordt gebruikt of dat er meer achter zit. Zij wil de totale relatie van mens, lichaam, maatschappij en kosmologie analyseren om een antwoord te formuleren op de vraag naar de betekenis van bezetenheid.

Deze niet geringe taak wordt door haar uitgevoerd door middel van literatuurstudie en veldwerk in een volkswijk in Caïro. Sengers heeft zich gericht op twee genezingsrituelen, de *zar* en de korangenezing. Ze heeft met korangenezers en *zar*-leidsters gesproken en met de vrouwen die ze bij de genezingsessies heeft ontmoet. Haar doel is zo dicht mogelijk te blijven bij de visie van de participanten.

Bijzonder rijk is haar materiaal over de kosmologie, de verschillende categorieën demonen, de complexe relatie met de orthodoxe islam, inbedding in volksislamitische gebruiken en islamitische geneswijzen. Ook haar bijlage 'Beknopte handleiding voor het gebruik van de Heilige Koran voor het gebruik bij magie en toverij' getuigt van een grondige studie naar de bovennatuurlijke werkelijkheid. Ook in het hoofdstuk over de antropologische verklaringen ten aanzien van bezeten-

heid maken we kennis met een grote hoeveelheid literatuur. Met name de discussie in hoeverre bezetenheid een vorm van verzet inhoudt tegen de gevestigde orde en uiting geeft aan een vrouwenperspectief is interessant. Sengers bestrijdt de visies die teveel nadruk leggen op de functionaliteit van bezetenheid. In haar analyse dat de ceremonieën uiteindelijk de status-quo bevestigen gaat ze echter misschien te snel voorbij aan de mogelijkheden die met name de *zar* vrouwen biedt om hun persoonlijke leefsituatie te verbeteren. Hoe vrouwen uit haar onderzoeksgroep zelf aankijken tegen dit vraagstuk wordt niet helder.

Interessant is dat zij twee geneeswijzen vergelijkt: de relatief oude ceremonie van de pacificatie van geesten en demonen door middel van de *zar* en de recentelijk zeer populair geworden geneeswijze met behulp van de koran. De *zar*-leidsters achterhalen door welke geesten een vrouw wordt bezeten die bij haar lichamelijke of psychische problemen veroorzaken. Tijdens het *zar*-ritueel, dat gepaard gaat met muziek, dans en trance, worden de demonen gepacificeerd. Na deze sessie bezoekt de vrouw regelmatig *hadra*-bijeenkomsten, waar zij als lid van een cultusgroep haar bezittende geest tevredenstelt. Vrouwen zelf treft geen blaam met betrekking tot hun 'vreemde' gedrag. De genezers zijn vrouwen en de meeste patiënten zijn eveneens vrouwen.

Bij korangenezing wordt door middel van koranrecitatie de bezittende demon definitief uitgedreven. Deze geneeswijze vindt onder andere plaats in islamitische klinieken die als paddestoelen uit de grond komen. De precieze politieke en maatschappelijke achtergrond van de recente populariteit van deze geneeswijze is intrigerend. Sengers' vermoeden dat er

sterke relaties bestaan met fundamentalistische bewegingen verdient nader onderzoek. Volgens de korangenezers treft de patiënten zelf blaam, omdat zij zich onvoldoende houden aan de islamitische leefwijze. Deze analyse en de voorgestelde oplossing: meer bidden, sluieren, en een vromer leven leiden, geven voeding aan het vermoeden dat korangenezers een verlengstuk zijn van fundamentalisten. De genezers zijn allen mannen en de patiënten zijn mannen en vrouwen.

Wat de aard van de klachten en de demonologie betreft is er geen verschil tussen beide gezingsrituelen en worden zij door Sengers op overeenkomstige wijze symbolisch-antropologisch geanalyseerd. Hierbij is vooral de analyse van het vrouwenlichaam interessant. Op basis van enkele casussen krijgen we de indruk dat vrouwen om dezelfde redenen naar beide genezers gaan. Echter, systematisch inzicht wie bij welke genezer(es) terecht komt voor welke klachten hebben we niet. In haar analyse waar kosmologie en symbolische analyse centraal staan, blijven er dan ook vragen bestaan omtrent de grote verschillen tussen beide rituelen wat politiek-maatschappelijke context en gender betreft.

Deze algehele politiek-maatschappelijke context, levensomstandigheden en perspectief van vrouwen is het thema van het laatste hoofdstuk. Gezien de expliciete doelstelling om de stemmen van vrouwen als uitgangspunt te nemen, zou ik ten eerste een andere plek hebben verwacht voor dit materiaal. Bovendien heeft het hoofdstuk een zeer brede aanpak. Aan de hand van casussen – soms zonder raakvlakken met bezetenheid – worden algemene thematieken als arbeid, scholing, familiewetgeving en fundamentalisme aan de orde gesteld. Haar doelstelling om de visie van de participanten op bezetenheid als uitgangspunt

te nemen is dan ook niet optimaal bereikt. Desalniettemin vormt het proefschrift een rijk caleidoscopisch beeld van vrouwen en demonen in Egypte.

Karin van Nieuwkerk

Tennekes, J., *Onderzoekers en gelovigen. Kritische kanttekeningen bij de sociaal-wetenschappelijke bestudering van het Christendom*

Kampen: Kok, 1999, 155 pp.

ISBN 90-242-9367-7

In de praktijk van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is er steeds de spanning tussen de wetenschappelijke kennis van de sociale werkelijkheid en de visie die de onderzochten daar zelf op hebben. In het onderzoek naar religieuze verschijnselen wordt deze spanning nog nader gecompliceerd door de vraag naar de 'waarheid'. Hoe gaat de wetenschappelijk onderzoeker om met die spanning is de centrale vraag van dit boek. De meeste onderzoekers stellen zich op het standpunt van de methodologische agnosticus. De vraag naar de waarheid van de religieuze verschijnselen wordt dan uitdrukkelijk buiten beschouwing gelaten. De onderzoeker onthoudt zich derhalve van een oordeel. Tennekes echter betwijfelt of dit standpunt wel zo neutraal is als het gepresenteerd wordt.

Voor het beantwoorden van de centrale vraag richt Tennekes zich nadrukkelijk op het christendom. De reden daarvoor is dat dat de religie is waartoe hij zelf behoort; hem raakt dus het debat over de visie van gelovigen (de participanten) en die van de wetenschappelijk onderzoeker persoonlijk. Of anders gezegd: de

antropoloog is tevens een gelovige, dus ervaart hij zelf de spanning tussen de waarheid van het christelijk geloof en de waarheid van de antropoloog. Op grond van het door hem gesignaleerde probleem stelt Tennekes twee vragen. Ten eerste: doet antropologisch onderzoek waarin wordt voorbijgegaan aan de vraag naar de werkelijkheid van de geloofsvoorstellingen wel recht aan de empirische realiteit van de religie? En ten tweede: wat is de maatschappelijke relevantie van onderzoek waarmee gelovigen eigenlijk niets kunnen aanvangen omdat het volstrekt ingaat tegen de wijze waarop zijzelf tegen hun religie aankijken?

In dit boek wordt het probleem systematisch aangepakt. Eerst wordt weergegeven hoe antropologen van buitenaf kijken tegen de inhoud en functie van religie. In dit deel worden sprekende voorbeelden aangedragen waaruit blijkt dat antropologisch onderzoek belangwekkende inzichten kan verschaffen in de conserverende en dynamische functie van religie in maatschappelijke structuren. In het tweede deel wordt dan behandeld hoe de werkelijkheid er uitziet vanuit het perspectief van de gelovige. Hier worden geloofservaringen van christenen naar voren gebracht. Zo wordt bijvoorbeeld aangegeven hoe gelovigen Gods aanwezigheid hebben ervaren in tijden van beproevingen en hoe zij daaruit troost hebben geput. Geconcludeerd wordt dat het verschil tussen de visie van de gelovigen en die van de wetenschappers (in dit geval antropologen) aanzienlijk is.

In het derde deel volgt een kritische bespreking van het methodologisch agnosticisme, het standpunt van het merendeel van de onderzoekers. Tennekes stelt dat die houding niet neutraal is. Het betekent in vele gevallen toch een ondermijning van wat de gelovige persoonlijk het meest van gewicht acht. Sommige

onderzoekers erkennen dat wel, maar menen dat het ook de bedoeling is van godsdienstsociologisch/antropologisch onderzoek: het bereiken van een verdere ontmythologisering van de wereld. Tennekes wijst dat Entzauberings-project af, maar vindt toch ook weer niet dat de onderzoeker een insider moet zijn om godsdienstsociologische verschijnselen te mogen bestuderen. Hij meent dat niet het methodologisch agnosticisme het uitgangspunt moet zijn, maar het levensbeschouwelijk agnosticisme. De onderzoeker moet bereid zijn zijn eigen levensbeschouwing tussen haakjes te zetten en tegenover de empirie van de religie de houding aan te nemen van 'wie weet'. Hij moet dus niet op voorhand datgene waar het in de religie om draait buiten beschouwing laten. Tennekes stelt nadrukkelijk: wie onderzoek naar religie wil doen, dat ook in het belang zal zijn van de onderzochte gelovigen, kan zich een onkritisch vasthouden aan het methodologisch agnosticisme niet meer veroorloven.

In het laatste gedeelte wordt dan aangegeven hoe antropologisch onderzoek naar religie er uit kan zien wanneer nadrukkelijk met de mogelijkheid rekening wordt gehouden dat de werkelijkheid waarin de christenen geloven ook inderdaad bestaat. Zulks wordt geïllustreerd aan de hand van onderzoeksvoorstellen naar geloofsoverdracht in de huidige maatschappij waarin de kerkelijk georganiseerde religie steeds verder is afgenomen. Terecht pleit Tennekes hier voor kwalitatief onderzoek. Naar mijn mening geldt dit pleidooi niet alleen voor geloofsoverdracht maar voor meer thema's op godsdienstsociologisch en -antropologisch terrein. Immers de toegevoegde waarde van steeds weer nieuwe grootschalige enquêtes zoals ze de laatste jaren zijn uitgevoerd, is heel gering gebleken.

Het thema dat Tennekes behandelt in zijn boeiend en meestal helder (maar soms wat wijdlopig) geschreven boek is van groot belang voor al degenen die zich bezighouden met godsdienstsociologisch onderzoek, 'gelovigen' zowel als 'niet-gelovigen'. Voor beide categorieën geldt mijns inziens dat de vraag naar het bestaan van een transcendente werkelijkheid waarop de onderzochte gelovigen hun vertrouwen stellen, niet op voorhand buiten de beschouwing moet worden gelaten. Ik ben het ook wel met hem eens dat het strikt vasthouden aan het methodologisch agnosticisme wel iets krampachtigs kan hebben, en ik voeg daaraan toe: ook wel eens iets gemakzuchtigs. Tennekes stelt daarvoor in de plaats een levensbeschouwelijk agnosticisme, dat dus betekent: neem het standpunt in van 'wie weet'. Op zichzelf lijkt dat standpunt een verbetering, immers van elke onderzoeker wordt nu gevraagd zijn levensbeschouwing te relativeren. Dit methodologisch relativisme, laat ik het zo maar noemen, is echter ook niet zonder problemen. Laat ik het eens op een gelovig onderzoeker toepassen. Zoals gezegd, een dergelijk standpunt vraagt ook van deze onderzoeker een bepaalde mate van relativering, een houding van 'wie weet'. Maar kan een dogmatisch gelovig christen dan nog onderzoeker zijn? Die kan toch moeilijk goedkeuring hechten aan de uitspraak dat in de islam of in het boeddhisme iets van waarheid schuilt en kan een dogmatisch calvinist ook maar iets van waarheid onderkennen in het miswonder, zoals dat in de rooms-katholieke kerk wordt voorgestaan? Het levensbeschouwelijk agnosticisme vooronderstelt dus in feite een onderzoeker met een 'progressief/liberaal' gelovig standpunt.

Verder vraag ik mij af hoeveel 'neutraler' het levensbeschouwelijk agnosticisme is in vergelij-

king tot het methodologisch agnosticisme. Zal de gelovige daar anders op reageren? Laat ik mijn vraag verhelderen met een voorbeeld uit mijn eigen onderzoekspraktijk. Nu al weer drie jaar ben ik bezig met een onderzoek naar een profetische beweging in Friesland. Mij wordt door de leden van die beweging wel gevraagd: jij moet nu toch ook wel beseffen dat bij ons iets heel bijzonders aan de hand is, dat het hier toch om iets heel unieks gaat? Als wetenschapper, ook als gelovig wetenschapper, moet ik mijn bevindingen steeds vergelijken met (uitspraken over) andere bewegingen en daarmee maak ik al duidelijk dat de uniciteit kan worden betwijfeld. Een dergelijke relativering kan voor de gelovige al heel schokkend zijn en zijn zekerheden aantasten, maar een godsdienstsocioloog/antropoloog heeft geen andere keus dan wetenschap te bedrijven en dat te doen in het besef dat zijn resultaten voor de gelovigen nooit helemaal neutraal zullen zijn en voor hen altijd een zekere bedreiging zullen betekenen.

L.G. Jansma

Nijhof, Gerhard, *Levensverhalen. Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie*

Amsterdam: Boom, 2000, 144 pp.
ISBN 90-5352-566-1

Gerhard Nijhof is hoogleraar in de medische sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Nijhof is vooral geïnteresseerd in de manier waarop mensen betekenis geven aan 'ziek zijn'. Uiteraard heeft elke ziekte een biologische component, maar daarmee is niet alles gezegd. Want juist de wijze waarop mensen in verschillende situaties (bijvoorbeeld thuis, bij de

bedrijfsarts of gezeten tegenover de verzekeringsdeskundige) telkens op verschillende wijze hun gezondheidsprobleem naar voren brengen, maakt 'hun' ziekte tot een sociaal fenomeen. Met andere woorden: de ziekte van iemand is geen gegeven, zij wordt door betrokkenen steeds opnieuw geïnterpreteerd en als zodanig geconstrueerd.

Iemand die met anderen communiceert over een lichamelijk of psychisch ongemak staan een aantal gangbare vertogen, maatschappelijk geaccepteerde spreekwijzen, ter beschikking. Onderzoek toont aan dat patiënten als het erop aankomt, bijvoorbeeld als ze de huisarts of een keuringsarts bezoeken, hun verhaal ook toesnijden op wat zij beschouwen als geaccepteerde medische betekenisgeving. Anders gezegd: hun op de situatie toegesneden verhaal wordt geleid door de wens te worden behandeld, weer aan het werk te mogen of te worden afgekeurd. Zo interviewde Nijhof in het kader van zijn onderzoek 'Beeldvorming Chronische Zieken' personeelsleden van de Koninklijke Marine die poliklinisch werden onderzocht op hernia. In de praktijk betekent de diagnose hernia het eind van de aanstelling bij de marine. Voor sommige patiënten was dit een schrikbeeld, anderen presenteerden zichzelf heel open als chronisch ziek. In hun verhaal over hun hernia bleken drie vertogen dominant: het vertoog van het 'natuurlijk verloop' (het wordt steeds erger), het vertoog van 'oorzaak en gevolg' (het begin van de kwaal is duidelijk te traceren met een gebeurtenis in het verleden) en het vertoog van erfelijkheid (de rug is in onze familie een zwakke plek). Dat, gevoegd bij de vermelding dat de huisarts 'hernia' heeft geconstateerd en het verhaal dat dat nu eenmaal 'einde loopbaan' inhoudt, vormde de kern van het betoog waarmee zij de marinearts probeerden te overtuigen van hun voortdurende ziekte.

Het bovenstaande heeft betrekking op vertellen over ziekte in het 'gereguleerde, institutionele bestaan', waarin mensen te maken krijgen met rechtbanken, arbeidsverhoudingen, de gezondheidszorg en de sociale verzekering. Maar, aldus Nijhof, mensen, ook zieke mensen, leiden niet alleen een institutioneel bestaan. Zij hebben weliswaar regelmatig van doen met instanties, maar leven daarnaast ook nog een alledaags, 'los' bestaan. En ook daarin geven mensen betekenis aan hun lichamelijke ongemakken. Door levensverhalen op te tekenen in de alledaagse setting van de respondent kunnen medisch sociologen inzicht krijgen in die meer alledaagse betekenisconstructie van ziek zijn. Als zodanig vormen deze verhalen een belangrijke bron van sociologisch relevante informatie over die meer verborgen, maar niet minder relevante werkelijkheid.

In 'Levensverhalen. Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie' behandelt Nijhof op duidelijke, overzichtelijke wijze de betekenis van het optekenen en analyseren van levensverhalen als bron van sociologische kennis. In het handzame boek, duidelijk een neerslag van de colleges die Nijhof in de afgelopen jaren over zijn vakgebied verzorgde, bespreekt hij de opkomst van de autobiografie in de westerse cultuur en de geschiedenis van het levensverhaalonderzoek in de sociologie. Vervolgens komt de status van levensverhalen in respectievelijk de naturalistische en de constructivistische sociologie aan de orde. De mogelijkheden en beperkingen van het levensverhalenonderzoek krijgen aandacht en ook het probleem van de validiteit en de betrouwbaarheid daarvan wordt besproken. Hetzelfde geldt voor een van de valkuilen van dit soort onderzoek: omdat mensen geneigd zijn bij hun toehoorders in het gevlij te komen, zijn zij geneigd als ze over bepaalde

aspecten van hun leven vertellen zich te laten leiden door 'sociale wenselijkheden'. Met andere woorden: de vertelsituatie leidt weer tot een specifieke, aan de actuele omstandigheden aangepaste interpretatie van het geleefde verleden. Nijhof gaat in op de techniek van het autobiografische onderzoek en hij geeft een voorbeeldanalyse. Ten slotte presenteert hij een uitgebreide lijst met literatuur waarin diverse aspecten die in dit boek slechts summier konden worden behandeld worden geïllustreerd en/of nader uitgewerkt. De geboeid geraakte lezer kan dus meteen aan de slag.

Gerhard Nijhof komt de verdienste toe als een van de eerste Nederlandse sociologen het theorema van Thomas en Thomas 'If men define situations as real, they are real in their consequences' serieus te hebben genomen. Door bij de bestudering van de sociale werkelijkheid de interpretatieve praktijk van mensen mee te nemen, worden sociale verschijnselen niet meer uitsluitend verklaard als product van aan het menselijk individu externe condities, maar ook als uitkomst van persoonsgebonden processen. Ook in dit boek valt te lezen hoe vruchtbaar zo'n benadering is.

Jan Brands

Brinkgreve, Christien & Van Lieshout, Peter (Red.), *Geregelde gevoelens.*

Maarssen: Elsevier/De Tijdstroom, 1999, 198 pp.

ISBN 90-352-2193-1

Uitgangspunt van deze bundel is het boek *Zorg en de staat* van De Swaan. In het boek van De Swaan wordt beschreven hoe intieme leef-

verbanden, professies en zorginstanties, en economie en overheid zijn verweven. Het boek van Brinkgreve en Van Lieshout heeft tot doel deze verwevenheid van micro-, meso- en macrowereld op het gebied van zorg nader te preciseren. De meeste hoofdstukken uit het boek richten zich op de zorg voor kinderen.

In het eerste hoofdstuk (Brinkgreve) over de verandering in opvoedingswaarden onder ouders komt de verwevenheid van deze drie werelden niet naar voren. De relatie tussen micro- en mesowereld komt aan bod in de hoofdstukken twee tot en met vijf. In het tweede hoofdstuk wordt beschreven welke interventies vanuit de overheid via zorginstanties op gezinnen met meervoudige problemen zijn uitgevoerd (Van Wel). In de loop van de tijd bleken niet alleen de doelen van interventies te wijzigen, ook de typering van de gezinnen die onderwerp van deze interventies waren veranderde.

Selten beschrijft in het derde hoofdstuk de veranderingen in opvoedingsstijlen zoals die tot uitdrukking zijn gekomen in de opzet en inrichting van speeltuinen. Speeltuinen zijn veranderd van overzichtelijke ruimtes met schommels en glijbanen waarbinnen orde en discipline centraal stonden, in tuinen met niveauverschillen en bosschages en multifunctionele speeltoestellen. De speeltuin van nu biedt ruimte voor zelfexpressie en eigen verantwoordelijkheid. Het vierde hoofdstuk (Abma) handelt over het succes van gezinstherapie in Nederland. Het ontstaan van gezinstherapie is onder andere veroorzaakt door veranderde ideeën over de vorm van gezinnen. Dat binnen gezinstherapie onderlinge interactie centraal staat had zijn weerslag op omgangsvormen en emoties binnen Nederlandse gezinnen. In het vijfde hoofdstuk beschrijft Meeuwesen in hoeverre er in de opvoeding en de gezondheidszorg

sprake is van een verschuiving van bevels- naar onderhandelingshuishouding. Zowel binnen deze micro- als mesowereld blijkt er sprake te zijn van een verschuiving, maar de ouder/professional houdt controle over de communicatie. De laatste vier hoofdstukken voegen het perspectief van de macrowereld toe aan die van de micro- en/of mesowereld. Knijn beschrijft in het zesde hoofdstuk wat er in de thuiszorg en de kinderopvang veranderd is sinds de introductie van marktprincipes in deze sectoren. De marktwerking binnen de thuiszorg blijkt niet te hebben geleid tot betere kostenbeheersing, wel tot deprofessionalisering van de zorg en tot een reductie in zorgkwaliteit en -beschikbaarheid. Binnen de kinderopvang heeft marktwerking wel geleid tot kostenbeheersing, maar ook tot sociale ongelijkheid tussen gebruikers van verschillende typen zorg en tot deprofessionalisering van de zorg. In beide gevallen heeft marktwerking wel geleid tot meer keuzemogelijkheden voor de cliënt. Hoofdstuk zeven handelt over de verschillen in kinderopvang tussen Nederland en Vlaanderen en de rol van overheid, economie en normen en waarden hierbij (Kremer). In Vlaanderen blijken meer moeders te werken dan in Nederland. In Vlaanderen was het economisch meer noodzakelijk dat moeders werkten. De overheid in Nederland hanteerde vooral het principe van vrije keuze en dus eigen verantwoordelijkheid voor opvang. De opvang in Vlaanderen weerspiegelde het traditionele zorgmodel: surrogaatmoeders namen de zorg van moeders over. In het achtste hoofdstuk verklaart Wouters de stijging van criminaliteit vanuit een toenemende civilisering van emoties. Eerdere verklaringen (toegenomen gelegenheid voor misdaad, meer relatieve deprivatie en minder sociale controle) kunnen volgens Wouters worden genuanceerd met behulp van de toe-

nemende acceptatie van emoties in bewustzijn en publieke discussie. Het laatste hoofdstuk handelt over de relatie tussen de omvang van een verzorgingsstaat en het welzijn van de burgers (Veenhoven). De omvang van de verzorgingsstaat blijkt niet tot meer welzijn onder burgers te leiden. Veenhoven toont aan dat de gebruikte indicatoren en datasets kwalitatief in orde zijn. De verklaring van het ontbreken van de relatie wordt gezocht in het evenwicht tussen voor- en nadelen van het stelsel van verplichte inkomensverzekeringen.

Stuk voor stuk zijn de hoofdstukken interessant en goed leesbaar, maar ze hadden ook als artikelen kunnen worden gepubliceerd. De doelgroep van deze bundel wordt niet geduid. Voor geïnteresseerde leken zou de bundel kunnen volstaan. Voor studenten en wetenschappers zou een meer diepgaande inkadering van de bundel als geheel (in termen van De Swaans ideeën) in inleiding en slot interessant zijn. Ook de hoofdstukken zelf zouden winnen bij een structurele bespreking van de micro-, meso- en macrowereld en hun verwevenheid.

Marja Tijhuis

Liefbroer, A.C., Dykstra, P.A.,
Levenslopen in verandering. Een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Voorstudies en achtergronden, V107, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2000, 252 pp.
ISBN 90-399-1704-3

Vakmanschap maakt nog geen kunst. Dat is het gevoel dat bij mij overheerst na het lezen

van 'Levenslopen in verandering'. Om dat te duiden, moet ik eerst even de opzet van het boek toelichten.

De inleider van het boek typeert het raak als hij aangeeft dat het een omvattende beschrijving van veranderingen in de levensloop van Nederlanders betreft. Het omvattende slaat dan vooral op de beschrijvende karakteristiek van het boek, eerder dan de bestudeerde veranderingen. De maatschappelijke achtergronden waarin de veranderingen in levenslopen plaatsvinden, worden netjes samengevat in het tweede hoofdstuk voorafgaand aan het eigen onderzoek. En hoewel de gespecialiseerde lezer wellicht altijd zal kunnen opmerken dat er 'belangrijke' bronnen onbesproken blijven, is een dergelijke kritiek geenszins van aard om te besluiten dat dit hoofdstuk ontoereikend zou zijn. Integendeel. Het is een mooie synthese waarbij de maatschappelijke achtergronden tot hun essentie zijn herleid. Alleen de overwegingen met betrekking tot de vraag of levenslopen cohort- dan wel periodegerelateerde veranderingen impliceren, vormen naar mijn smaak een valse noot.

Allereerst is het mij onduidelijk waarom de auteurs in deze overwegingen een synthese zien van de maatschappelijke veranderingen die ze voordien kwamen te schetsen. Veranderingen in levenslopen zijn immers per definitie individuele veranderingen waarvoor deels een verklaring kan worden gevonden in maatschappelijke processen.

Op de tweede plaats stoort mij echter de verwarrende conceptualisering van cohort- en periodeveranderingen meer. Dat heeft vooral te maken met de naïeve voorstelling van cohorteffecten als 'onveranderende' levenslopen, waarbij veranderingen in levenslopen enkel nog uitkomst kunnen zijn van periode-effecten. De vraagstelling is überhaupt wat

vreemd omdat het concept 'levensloop' per definitie continue verandering impliceert (al was het maar dat iedereen ouder wordt) daar waar 'stabieleit' ook per definitie verankerd is in het cohortbegrip (al was het maar omdat het verwijst naar het onveranderbaar kenmerk geboortjaar). Een cohortperspectief staat dus per definitie haaks op een leeftijdsgebonden perspectief en kan daarom ook moeilijk verklaring vormen voor deze laatste. Verder lijken de auteurs dus elke verandering in de latere levensloop van individuen als contradictoir aan het cohortperspectief te beschouwen. Zo geven zij aan dat ook ouderen 'nieuwe' patronen van gedrag kunnen vertonen zoals ongehuwd samenwonen en lat-relaties, terwijl deze relatievormen tijdens hun jeugd ondenkbaar waren. Waar de auteurs enigszins aan voorbij gaan is dat veel periodeverschillen eigenlijk verwijzen naar verschillen in de 'opportunity'-structuur. Je kunt immers niet kiezen uit zaken die er niet zijn. Dat een aantal ouderen een 'innovatief' relatiegedrag vertonen en anderen een 'traditioneel' gedrag blijft dan nog altijd perfect verklaarbaar vanuit een cohortperspectief. De kernvraag is immers in welke mate de 'tendens tot innovatief gedrag' reeds niet intrinsiek aanwezig was bij deze eerste groep toen ze zelf nog jong waren. De gegevens in deze studie zijn echter absoluut ontoereikend om hierover uitspraak te doen.

Met deze opmerking ben ik op een belangrijk kritisch punt gekomen wat deze studie betreft. Het is een traditie in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek om op basis van een literatuurstudie zoals in hoofdstuk twee is gebeurd, ook onderzoekshypothesen te genereren die de analyses sturen. Dat dit hier niet is gebeurd heeft in hoofdzaak te maken met het feit dat de data ontoereikend zijn, en niet omdat de literatuurstudie op dat vlak faalt. Integendeel,

je kunt best wel aardige hypothesen genereren uit hoofdstuk twee. Om die reden is de presentatie van de onderzoeksresultaten in hoofdstuk beschrijvend. Op een terugkoppeling van de onderzoeksresultaten naar de literatuurstudie is het wachten tot het besluitende hoofdstuk en dan nog blijft het te impressionistisch. De voorafgaande pagina's zijn dan een aaneenrijgen van figuren en tabellen, waarbij de auteurs in de begeleidende tekst weinig verder gaan dan het beschrijven van de belangrijkste bevindingen. Er valt wel iets te zeggen voor de opbouw. De analyses zijn gegroepeerd in drie hoofdstukken die telkens focussen op een specifieke levensfase, i.c. de fase van de overgang van jeugd naar volwassenheid, de middenfase en de laatste levensfase. De bestudeerde veranderingen omvatten gezinsveranderingen (leefvormen, kinderen), onderwijs en tewerkstelling. Het zijn deze variabelen die samen met gender in de analyses aan bod komen. Deze beperkte set aan kenmerken laat dan ook niet toe om alle mogelijke 'verklaringen' uit de literatuurstudie formeel te toetsen, en dat lijkt ook nergens de bedoeling te zijn. De analyses worden ook vrij eenvormig gepresenteerd zodat de lezer zeker vertrouwd geraakt met de manier van aanpakken. Telkens worden eerst een aantal – overigens vaak boekdelen sprekende – figuren en grafieken gepresenteerd, en wordt de presentatie afgerond met een multivariate analyse. Ondanks het gebruik van verschillende multivariate methoden is men erin geslaagd om de presentatie toch eenvormig te houden en dat is een werkwijze waar weinig geschoolde lezers zeker baat bij hebben. Het nadeel is echter dat het voor een geoefende lezer allemaal wat 'lang' duurt. Ik heb mijzelf erop betrap dat ik naar het midden van het boek eigenlijk mijn oog nog enkel liet rusten bij de figuren en tabellen en slechts vluchtig

de tekst las. Waar het een geofende lezer aan ontbreekt is duiding en interpretatie. Een weergave van de resultaten in woorden is voor hem minder relevant. Maar nogmaals, als dit boek geschreven is voor een breed leespubliek, dan is de werkwijze aan te bevelen.

Ten slotte nog een woordje over de gebruikte data. Er is met name gebruikgemaakt van gestapelde data. Dat wil zeggen dat men verschillende databestanden gekoppeld heeft voor die variabelen die vergelijkbaar zijn. Veel achtergronden bij deze procedure worden er niet gegeven, maar een aantal bedenkingen zijn toch aan de orde.

Het mag dan zijn dat in het levensloponderzoek weinig voorbeelden bekend zijn van gestapelde data, maar om de benadering om die reden als 'methodologisch vernieuwend' (p. 43) te omschrijven, lijkt me toch enigszins overdreven. Lovenswaardig is het zeker, want het is best wel een monnikenwerk.

De hoofdreden om te stapelen was in essentie om een voldoende aantal observaties voor de onderscheiden cohorten geboren tussen 1900 en 1970 te hebben om zo levensloopanalyses te kunnen uitvoeren. De gegevens dateren echter vanuit eenzelfde periode, i.c. tussen 1987 en 1993, en variëren bovendien in termen van de ondervraagde cohorten. Natuurlijk is het evident dat men in het levensloponderzoek vaak specifieke cohorten selecteert, maar de implicatie is dan ook dat de gestapelde gegevens niet kunnen worden geclassificeerd onder de noemer van cross-sectioneel longitudinaal onderzoek. En dat is jammer. In feite komt het erop neer dat men hetzelfde (en vermoedelijk zelfs beter) had gerealiseerd met één groot-schalig cross-sectionele studie met retrospectieve data, want dat is wat hier gesimuleerd wordt. Alleen legt deze simulatie duidelijke beperkingen op in termen van de vergelijk-

baarheid van de gegevens. Net op dat laatste punt stel ik me vragen, temeer daar in de analyses duidelijke surveyverschillen naar voor komen zonder dat daar ook maar enige verklaring voor wordt gegeven. Wat is de logica van de vaststelling dat er bijvoorbeeld een duidelijk verschil is in gerapporteerde leeftijd waarop het voltijds onderwijs wordt verlaten in de verschillende surveys en dit na controle voor verschillen in demografische compositie (geboortecohort en geslacht)? De 'waas' rond de gestapelde data mag best wat worden opgeklaard.

Eindconclusie: vakmanschap maar toch geen kunst. Voor de lezer op zoek naar een vrij gedetailleerd overzicht van cohortverschillen op het vlak van gezinssituatie, opleiding en tewerkstelling, kan dit boek worden aanbevolen. In die zin presenteert het boek ook wel beleidsrelevant materiaal, maar een wetenschappelijk lezerspubliek blijft toch op zijn honger zitten.

Guy Moors

Broek, A. van den, Knulst, W. & K. Breedveld, *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995.*

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie (Sociale en Culturele Studies 29), 1999, 225 pp.
ISBN 90-5749-510-4

Al sinds 1975 participeert het SCP in een vijfjaarlijks onderzoek waarbij ongeveer 3000 Nederlanders een week lang, 24 uur per dag, in een dagboek bijhouden wat ze doen. En zo eens in de vijf jaar verschijnt een studie op

basis van deze dataverzameling en wordt de tijdbesteding van de Nederlandse bevolking uitgebreid en precies in kaart gebracht. Juist die traditie van vijfjaarlijkse vergelijkbare metingen van de tijd, maakt dit onderzoek uniek, niet alleen voor Nederlandse begrippen maar ook internationaal gezien. Ook al hebben velen het idee dat mensen drukker zijn geworden, meer flexibel zijn gaan werken, en er minder sociale samenhang in het gezin en de maatschappij is, hier worden sommige van dergelijke ideeën empirisch bevestigd, maar sommige juist ook ontkracht. Het wordt duidelijk dat de studie van het alledaagse leven belangrijk is. Bovendien is er in deze SCP-publicaties niet alleen algemene aandacht voor de tijdsbesteding en veranderingen daarin over de tijd, maar ook speciale ruimte voor onderwerpen die op dat moment in de maatschappij van belang zijn of lijken te zijn.

Centraal in de onderhavige studie staat de herinrichting van de tijd. Inspiratie voor dit onderwerp ontleenden de auteurs aan twee maatschappelijke vraagstukken. Aan de ene kant sluit het onderwerp aan op het vraagstuk van de 24-uurseconomie. Tegenstanders van een verlenging van de maatschappelijke bedrijvigheid wijzen waarschuwend op de nadelige gevolgen voor verenigings- of gezinsleven. Aan de andere kant sluit het onderwerp aan op de nieuwe inrichting van de tijd in een samenleving die voor een aanzienlijk deel uit tweeverdieners is gaan bestaan. Kortweg zijn de overkoepelende vragen in deze studie: is er sprake van minder eenduidige en herkenbare rollen die mannen en vrouwen vervullen in het dagelijkse leven? Zijn onze verplichtingen toegenomen en is er sprake van een grotere maatschappelijke bedrijvigheid? En: zijn onze bezigheden minder aan een vast tijdstip gebonden?

In een viertal deelstudies, te weten de rollen

en ritmes, de zondagse tijdsbesteding, doorde-weekse routines en het gezinsleven, komen deze vragen steeds opnieuw terug. Die deelstudies staan in eigen en afzonderlijk te lezen hoofdstukken, zijn helder vormgegeven en goed geschreven, en bevatten steeds een schat aan informatie. De lezer wordt in de verschillende hoofdstukken meegenomen en op een inzichtelijke wijze wordt duidelijk gemaakt wat er aan de hand is. Uit de analyses spreekt daarbij een grote deskundigheid van de onderzoekers. In het laatste hoofdstuk, de conclusie, zijn de verschillende deelstudies bij elkaar gebracht en de contouren geschetst van de herinrichting van de tijd.

Prachtig in deze studie vind ik dat nu eens ten volle gebruik wordt gemaakt van de informatie die de dagboeken opleveren en dat de kwartierbestanden grondig worden geanalyseerd. Natuurlijk is kennis over de tijdsbesteding aan een aantal huishoudelijke, betaalde en vrijetijdsactiviteiten nodig en belangrijk, maar in principe kan deze informatie op een bepaalde manier ook zonder dagboeken worden verkregen. De timing en volgorde van activiteiten is een andere kwestie. Daardoor krijgen we hier ook zicht op de mate waarin verplichtingen nu werkelijk uitwaaiëren van kantooruren naar doordeweekse avonden en naar het weekend, of gezinnen met elkaar thuis zijn om 6, 8 en 10 uur 's avonds, in hoeverre de traditionele zondag bestemd voor collectieve ritmen, familiebezoek en rust terrein heeft verloren, en hoe routinematig we eigenlijk nog zijn in ons handelen.

Uit het boek blijkt dat er sprake is van vervangende rollen, verlengde bedrijvigheid en afnemende routinematigheid. Verplichtingen waaiëren uit over de seksen en over tijdvakken die traditioneel voor andere activiteiten waren voorbestemd. Tegelijk zijn oude rollen en rit-

mes niet zomaar weggevaagd. Zo werd betaald en onbetaald werk minder sekspecifiek maar zeker niet seksneutraal. Ook blijkt dat, hoewel er zeker geen sprake is van een 24-uurs-samenleving, de duur van individuele en maatschappelijke bedrijvigheid is opgerekt, zodat die vaker de doordeweekse avonden en het weekend beslaat. Heel duidelijk uit deze studie is dat de eisen van werk en gezin steeds meer met elkaar botsen; met name de organisatie van het gezinsleven is een knelpunt, nu vrouwen meer werken en de inspanning van mannen op de arbeidsmarkt gelijk blijft. Het maakt nieuwsgierig naar de studie over de gegevens van 2000.

Regelmatig wordt in deze studie de vraag gesteld of de contacten met huisgenoten en met derden zijn afgenomen, en of het gezinsleven is verschaald. Juist vanuit dit gezichtspunt vind ik het bijzonder jammer dat er zo weinig informatie is over met wie de tijd wordt besteed. Natuurlijk is te prijzen dat vanuit de individuele gegevens een geslaagde poging is ondernomen om de gezamenlijkheid van het gezinsleven in kaart te brengen. Toch lijkt het me dringend nodig om meer informatie te vergaren over met wie nu de tijd wordt doorgebracht, omdat tijd niet een individueel gegeven is. Daarnaast zou het helemaal prachtig zijn als in een volgend onderzoek de tijdsbesteding wordt meegenomen van de partner, en zo mogelijk ook van de andere gezinsleden. Pas dan krijgen we werkelijk grip op de sociale aspecten van tijdsbesteding.

Ook vind ik het jammer dat er niet meer aandacht is in deze studie voor kenmerken op individueel en gezinsniveau die de tijdsbesteding van personen verklaren. Natuurlijk wordt de tijdsbesteding hier regelmatig gerelateerd aan opleidingsniveau, gezinsfase en arbeidsmarktpositie, maar ik zou het informatief vinden wan-

neer er ook meer aandacht zou zijn voor ander-soortige kenmerken, zoals: meer arbeidsmarkt-gerelateerde kenmerken (als beroep, soort arbeidsorganisatie waarbij men werkt, positie binnen bedrijf), meer gegevens van de partner (leeftijd, beroep, opleidingsniveau), en toch ook meer over beleving, waarden en normen ten aanzien van tijdsbesteding.

Niettegenstaande deze laatste twee opmerkingen: het gaat hier om een waardevolle studie naar de tijdsbesteding van de Nederlandse bevolking, en deze studie is daarmee een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in maatschappelijke ontwikkelingen en de gevolgen voor de inrichting van het dagelijks leven.

Tanja van der Lippe

Gelder, K. van, *Mama is het waar? Positieve en negatieve aspecten van het leven in één-ouder-gezinnen*

Dissertatie Universiteit Utrecht, Utrecht, 2000, 443 pp.
ISBN 90-5830-047-1

Het startpunt van deze dissertatie is een vraag afkomstig van belangenorganisaties van eenoudergezinnen. Deze luidt: 'in hoeverre is het (negatieve) maatschappelijke oordeel over eenoudergezinnen in overeenstemming met empirische onderzoeksgegevens over eenoudergezinnen?'. Deze zeer brede vraagstelling is opgesplitst in drie deelvragen. In de eerste plaats: 'wat zijn de kenmerkende aspecten van het functioneren van eenoudergezinnen?'. In de tweede plaats: 'zijn er verschillen in functioneren binnen de groep eenoudergezinnen?'. In de derde plaats: 'waarom bestaan er verschillen in functioneren tussen eenoudergezin-

nen en tweeoudergezinnen en tussen eenoudergezinnen onderling?''

In het boek wordt hoofdzakelijk ingegaan op het welbevinden van de ouders en de kinderen en op sociale relaties binnen het gezin en daarbuiten. De vragen worden beantwoord aan de hand van een uitvoerig literatuuronderzoek, waaronder ook eigen werk van de auteur. Door deze aanpak biedt het boek een rijk overzicht van de bestaande kennis over de kenmerken en de gevolgen van het eenoudergezin. Hiermee wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan de toegankelijkheid van deze kennis.

Conclusies zijn dat de (subjectieve) gezondheidsbeleving maar niet de objectieve gezondheid van alleenstaande ouders relatief slecht is. Kinderen uit eenoudergezinnen hebben een iets lager welbevinden dan kinderen uit tweeoudergezinnen. Verder blijkt de geslachtsidentiteit van jongens in moedergezinnen minder stereotiep mannelijk te zijn dan die van jongens uit tweeoudergezinnen.

De invloed van het eenoudergezin op de relaties tussen de gezinsleden is minder duidelijk. Vaak gaan kinderen wat meer verantwoordelijkheden delen binnen het gezin waardoor zij mogelijk een snellere groei naar volwassenheid maken. Voorzover er problemen zijn, liggen die in de moeder-zoonrelatie.

Het vijfde hoofdstuk belicht de invloed van het eenoudergezin op relaties met personen buiten het gezin. Tegelijkertijd bevat het hoofdstuk informatie over het schoolgedrag en de schoolprestaties van kinderen en over de relatieloopbaan van kinderen als zij volwassen zijn en niet meer in het eenoudergezin wonen. Deze combinatie van onderwerpen maakt het hoofdstuk onoverzichtelijk en de conclusies fragmentarisch. In de algemene conclusie van het hoofdstuk wordt getracht een en ander weer onder één noemer te brengen door de

achtergrond van de problemen van het eenoudergezin te belichten, namelijk de afkeurende normen en waarden in de samenleving en de (veranderde) subjectieve beleving van relaties door leden van het eenoudergezin. Bij gebrek aan empirisch materiaal leidt dit tot weinig vruchtbare speculaties. De auteur had beter minder uiteenlopende onderwerpen in het hoofdstuk kunnen opnemen en in zijn conclusies dichter bij de onderzoeksresultaten kunnen blijven.

Een belangrijker kritiekpunt op de onderzoeksopzet van deze dissertatie is dat de auteur geen gebruik maakt van recente inzichten over de invloed van het opgroeien in een eenoudergezin op de levensloop van kinderen, zoals die door McLanahan en Sandefur (*Growing up with a single parent*, 1994) het best zijn verwoord. In hun uiterst toegankelijke overzichtsstudie gaan deze auteurs in op de vraag of de samenhang tussen het opgroeien in een eenoudergezin ook daadwerkelijk staat voor een invloed. De hamvraag is of kinderen uit eenoudergezinnen ook minder succesvol zijn dan kinderen uit tweeoudergezinnen *met dezelfde bekende en onbekende kenmerken* zoals ras, inkomen en opleiding (en moeilijker te meten) conflicten in het gezin, of ziekte of verslaving bij de ouders. Kortom: zouden de kinderen die opgroeien in een eenoudergezin het beter hebben gedaan als hun ouders niet waren gescheiden? In veel van de onderzoeken waarnaar Van Gelder verwijst, is niet of slechts beperkt rekening gehouden met zulke achtergrondkenmerken. Hoewel in het proefschrift ook onderzoeken worden besproken waarin deze achtergrondkenmerken wel worden onderscheiden, ontbreken in dit opzicht enkele recente belangwekkende studies die zijn gebaseerd op paneldata.

Ook in de conclusie wordt geen aandacht

besteed aan de rol van achterliggende kenmerken. Daarentegen is een groot deel van de conclusie gewijd aan een discussie over de invloed van maatschappelijke waarden op het functioneren van eenoudergezinnen. Een discussie over de herkomst van de verschillen tussen de vermeende en werkelijke effecten van het leven in een eenoudergezin zou beter op zijn plaats zijn geweest. Het selectieve risico voor gezinnen met bepaalde ongunstige kenmerken om

eenoudergezin te worden, leidt immers in bepaalde opzichten tot een foutief maatschappelijk beeld van de invloed van echtscheiding en van het eenoudergezin op de gezinsleden. Op deze manier zou de grote hoeveelheid interessante resultaten en interpretaties die het proefschrift rijk is meer eer zijn aangedaan.

Tamar Fischer